

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ (ԱՌԱԻԱԻՏ, ԸՆԹՐԻՔ, ԿՈՌ)

ՎԱՐԴԱՆ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ
mnaira@ysu.am

Ստուգաբանական բառարանի առկայությունը վկայում է այն ստեղծող ազգութեան զարգացած լեզուաբանական մտքի մասին: Պիտի նկատի ունենալ, սակայն, որ ցանկացած ստուգաբանական բառարան ոչ միայն նրա հեղինակի եւ տուեալ ժողովրդի իմացություն եւ խորաթափանց մտքի, այլեւ առհասարակ տուեալ ժամանակաշրջանում լեզուաբանություն, մասնաւորապէս՝ պատմա-համեմատական լեզուաբանություն արձանագրած նուաճումների արդիւնք է: Հետեւաբար, ճիշտ է խօսել որեւէ ստուգաբանական բառարանի առաւել յաջողութեամբ լինելու կամ բարձր գիտականություն մասին, բայց հազիւ թե ճիշտ կը լինի խօսել նրա կատարելություն մասին:

Հայ իրականություն մէջ ստուգաբանական ճիշտ գիտարկումներ հանդիպում են ինչպէս նոր հայկազեան բառարաններում (ԺԸ.-ԺԹ. դարեր), այնպէս էլ՝ նրանցից առաջ ստեղծուած բառարանագրական աշխատանքներում: Սակայն հայերէնի առաջին մեծարժէք ստուգաբանական բառարանը, յայտնի է, որ ստեղծեց Հրաչեայ Աճառեանը Ի. դարի առաջին տասնամեակներին (Հայերէն Արմատական Բառարան¹): Այլոց կողմից ստուգաբանական որոնումներ իրականացուեցին ինչպէս Արմատականի ստեղծման ընթացքում, այնպէս էլ՝ դրանից յետոյ, ընդհուպ մեր օրերը: Յետ-աճառեանական շրջանում հայերէնի բառամթերքի ստուգաբանական ձեռքբերումների նոր ամփոփումը եղաւ Գէորգ Ջահուկեանի յետմահու հրատարակուած Հայերէն Ստուգաբանական Բառարան²ը: Չնայած նշուած երկու շատ արժէքաւոր բառարանների առկայութեանը, ինչպէս նաեւ՝ լեզուաբանական այլ աշխատություններում կամ գիտական հանդէսների էջերում տեղ գտած բազմաթիւ ստուգաբանական առաջարկներին, ակնյայտ է, որ առ այսօր ոչ միայն ստուգաբանութեան չեն հայոց լեզուի հազարաւոր արմատներ ու արմատական բառեր, այլեւ վիճելի է ստուգաբանութեան մի մասի արժանահաւատությունը:

Ստորեւ առաջարկուող ստուգաբանությունները նշուած բացը թէկուզեւ երբ բառի քննութեամբ կրճատելու փորձ է:

ԱՌԱԻԱԻՏ «առաւօտ, լուսաբաց»

«Առաւաւտ» բառը բաժանելով բառակազմական երեք բաղադրիչի՝ առ- (նախածանց), աւ (արմատ) եւ -աւտ (վերջածանց)՝ Ջահուկեանը աւր բխեցնում է հնդեւրոպական (յետայսու հ.ե.) *aus- «լուսաւորել» նախածեւից³: Էդուարդ Ադայեանը, հիմնուելով, մասնաւորապէս, Էմիլ Բենվենիստի վերլուծությունների վրայ, աւր նախածեւ է համարում հ.ե. «արեգակ» նշանակող *saw- արմատա-

կան տարբերակը⁴, իսկ Աճառեանը, ներկայացնելով բառի ստուգաբանությունը՝ պատմությունը, այն դասում է չստուգաբանության շարքում⁵: Անդրադառնալով հայերէնի վրայ խեթերէնի (իր եզրով՝ հաթերէնի) հնարաւոր ազդեցությունը հարցին՝ այդ լեզուներում հնչիւնական եւ իմաստային մեծ նմանություն ունեցող տասը բառերի թւում Աճառեանը նշում է նաեւ arriwar-առաւօտ «առաւօտ» գոլգոհեւր, բայց նկատի ունենալով, որ դեռեւս ճշգրտած չեն խեթերէնի եւ հնդեւրոպական այլ լեզուների, մասնաւորապէս՝ հայերէնի հնչիւնական համապատասխանությունները (օրէնքները), ձեռնպահ է մնում մեկնաբանություններից⁶: Աճառեանի կողմից առանձնացուած տասը բառերից որոշները Գրիգոր Ղափանցեանը եւ Ջահուկեանը ներառում են հայ-խեթական հնարաւոր առնչությունների իրենց քննություններում, բայց առաւօտը (arriwar) ներառուած չէ նրանց ցանկերում⁷: Եթէ նկատի ունենանք, որ հայերէնագիտությունում մէջ հենց նշուած գիտնականներն են ամէնից շատ զբաղուել հայերէնի եւ փոքրասիական հին լեզուների առնչությունների քննութեամբ, ապա պարզ կը լինի, որ դա պատահականություն կամ վրիպում չէ:

Աւ(-աւ-)ի համար որպէս հնարաւոր նախաձեւեր առաջարկուող *saw- «արեգակ» եւ *aus- «լոյս» տարբերակները նշանակութեան տեսանկիւնից ընդհանուր իմաստաբանական դաշտում են, ինչն ակներեւ է ոչ միայն հին հայերէնում արեգակին տրուած բնութագրերից (հմտ. *Արեգակն անուանեցաւ, այսինքն լուսոյ ակն, *Կամրջ: Տօնակ: *Արեգակն, լուսոյ ակն, զի լուսոյն սեռն եւ յստակ լուսն ի նմանէ. Վրդն. սղ: *Արեգակն՝ մեծ ակն ասի, կամ՝ տուրնջեան աստղ, կամ լուսոյ ակն. Վանակ. տարեմուտ*⁸), այլեւ ցեղակից լեզուներում *saw- նախաձեւի «ժառանգորդ» տարբերակներից (հմտ. վեդ. հնդկ. súvar-, սեռ. sūrah. «արեւ» իմաստից բացի, ունեն նաեւ «լոյս», «երկինք», «փայլ», svárna-ձեւը՝ «լուսակիր» իմաստները. այդ նախաձեւի իմաստափոխական տարբերակներն են համարուում ալբաներէնի hyllը «աստղ» եւ հին իռլանդերէնի súllը «աչք»⁹:

Պիտի նկատել, որ *արեւ, արեգակ* եւ *լոյս* բառերի հետ իմաստաբանական ընդհանուր դաշտում է նաեւ *օր* (գրբ. *աւր*) բառը, որը ունեցել է նաեւ «լոյս» իմաստը (հմտ. *Առ մեզ լոյս՝ օր կոչի. բրս. թղթ. ... ըստ յն. ասի՝ օր կայ: Գնացէ՛ք, ասէ, ՚ի լոյս, մինչ դեռ աւր (օր) կա, *Կիւրդ. զհ.*)¹⁰: Եթէ հայերէնին ցեղակից համարուող յունարէնում (հմտ. ὥρα) եւ լատիներէնում (հմտ. hora) *օրը* ունի «ժամ, ժամանակ» իմաստները, ապա ոչ-ցեղակից եբրայերէնում ունի «լոյս» իմաստը եւ, ի դէպ, արտասանուում է [ōr], ինչպէս հայերէնում, յատկապէս՝ գրաբարում [աւր], հետեւաբար, աւելի երկարացուած արտաբերում, քան արդի հայերէնի [օր]: Եթէ նկատի ունենանք, որ *առաւաւտը* նշանակում է օրուայ որոշակի ժամանակը՝ սկիզբը, այլ կերպ՝ լուսաբացը, ապա ակնյայտ կը դառնայ, որ աւելի հաւանական է երրորդ գոլգոհեւր՝ *առաւաւտի* ծագումնաբանական կապը *աւր* [awr] բառի հետ, այն է՝ *առ-աւր-աւտ* բաղադրիչների կազմով: Հետեւաբար բովանդակային կապը բաւարար չէ այդ բառի ստուգաբանութեան համար: Այստեղ աւելի մեծ նշանակություն է ստանում հարցի հնչիւնաբանական կողմը, այսինքն՝ թէ *աւ-* բաղադրիչը ո՞ր բառի հետ է կապուում, որի՛ հնչիւնափոխուած կամ պարզապէս արմատական

տարբերակն է, հնդեւրոպական⁶ն ծագում ունի, թէ՞ փոխառութիւն է ոչ-հնդեւրոպական աղբիւրից:

Կարծում ենք՝ այստեղ երկրորդական չէ առաւաւտ բառի կազմաւորման ժամանակը, բայց ոչ թէ թուագրութեան առումով (քանզի դա անհնարին է), այլ՝ կազմաւորման յաջորդականութեան: Այն է՝ առաւաւտը, որպէս բաղադրեալ կազմութիւն ունեցող բառ, աւելի ուշ է ձեւաւորուել, քան նրա արմատական աւ բաղադրիչը: Այս հանգամանքը կարեւոր է նրանով, որ եթէ աւը աւրի բաղադրիչն է, ինչպէս հակուած ենք կարծելու, եւ ոչ թէ հ.ե. *aus- «լոյս» կամ *sau- «արեգակ» նախածեւերի, ապա այն առ- եւ -աւտ(օտ) բաղադրիչներին հետ բառակազմութեան մէջ է մտել հայերէնի ինքնուրոյն պատմութեան ընթացքում՝ նախագրաբարեան մի փուլում, երբ արդէն ունեցել է աւր (aur) եւ ոչ թէ *ամուր/ամր (*amur/*amr) տեսք¹¹: Աւր բառի համար *amur/*amr նախածեւը ենթադրուում է՝ այդ բառը դիտարկելով *ամ* «տարի» եւ *ամս* «ամիս» բառերի հետ զուգահեռի մէջ՝ որպէս ժամանակի որոշակի հատուած ցոյց տուող բառեր, որոնց ընդհանուր նախածեւը կարող էր լինել *ամ/*amr:

Եթէ նշանակութեան տեսանկիւնից միանգամայն հնարաւոր է այդպիսի կապը, ապա ձեւաբանական կազմութեան տեսանկիւնից՝ ոչ այնքան. *ամր* ենթարկուել է ի-ա խառն հոլովման՝ *ամր-ամաց*, իսկ *աւրը*՝ անկանոն՝ *աւր-աւուր* (իհարկէ, վերջին հաշուով, ոչ-կանոնաւոր): Օրուայ ժամանակային բաժանումը, այլ կերպ՝ նրա տարբեր մասերի (առաւօտ, կէսօր կամ ցերեկ, երեկոյ, գիշեր) գիտակցումը, ըստ ամենայնի, աւելի ուշ երեւոյթ է եւ կարող է վերաբերել այն ժամանակներին, երբ վաղուց կատարուած փաստ էր ենթադրուող *amur/*amr>հյ. աւուր/աւր հնչիւնական անցումը (եթէ, իհարկէ, ճիշտ է աւր բառի համար այդպիսի նախածեւ ենթադրելը): Ուստի առ-աւ-աւտի աւ արմատական բաղադրիչի հաւանական կապը պիտի տեսնել ոչ թէ *amur/*amr, այլ աւելի ուշ՝ հայերէնի *աւուր/աւր* (<amur/*amr) ձեւերի հետ: Միւս կողմից, գրաբարին, հետեւաբար նաեւ նախագրաբարեան շրջանին խորթ չէր *ր//ս* (r/s) բաղաձայնական հերթագայութիւնը (հմմտ. *լուր/լսել*, *արար/արասցէ/ջիք*), հետեւաբար սպասելի է նաեւ *աւր* բառի ծագումնաբանական կապը *aus- նախածեւի հետ՝ հետեւեալ հնարաւոր անցումով՝ *aus->*aws->*awr/awur (աւուր)>awr (աւր): Այսպիսի անցումը տրամաբանական է թւում նաեւ ձայնաբանական-արտաբերական նկատառումով. *aus-ձեւում աւը երկբարբառ է, սեռ.-տր-ի ենթադրելի *aus/r* տարբերակում կրկնակ -au-(ուու)ի առկայութիւնը առաջացնում է արտաբերական դժուարութիւն, որը պատճառ է դառնում, որ շփական խուլ *s*ի դիրքում յայտնուած *r* ձայնորդը ազդի ձայնաւոր ներից մէկի վրայ եւ ձայնաբանական յատկանիշներով մօտեցնի իրեն՝ վերածելով *w* կիսաձայնի կամ ձայնորդի: Միւս կողմից՝ դրան նպաստում են նաեւ սկզբի *au* եւ բնի ձայնաւոր երկրորդ *u(au)*ն (տարնմանութիւն): Արդիւնքում թեք ձեւի մէջ հաւասարակշռուած հնչաբառը նոր կազմը պահպանում է նաեւ ուղիղ ձեւում (հմմտ. *awur/աւուր-awr/աւր*):

Իսկ *s//r* հերթագայութիւնը կարող էր նպաստել նաեւ բառի (արմատի) նոր իմաստային զարգացմանը՝ «լոյս»→«աւր» (որպէս ժամանակի միաւոր)՝ պահանջելով նոր իմաստի հնչիւնաբանական (=հնչոյթաբանական) տարբերակում:

Այսպիսով, առաջադրված բառի ստուգաբանությունը վերաբերելով մեր տեսակետը կարելի է ամփոփել հետևեալ կերպով. ա) աւր եւ յոյս բառերի համար, նկատի ունենալով նրանց ընդհանուր բովանդակային կապը ինչպէս հին հայերէնում, այնպէս էլ ցեղակից այլ լեզուներում, պիտի ենթադրել ընդհանուր նախաձեւ *aus-//aur- հերթագայական զարգացումով, որի *aur տարբերակից առաջացել են հին հայերէնի արար (աւուր) // արար (աւր) ձևերը. բ) առաջադրված բառակազմօրէն առաջացել է աւր (օր) բառի աւ բաղադրիչից՝ յի անկումով, որովհետեւ արտաբերական առումով է՛լ աւելի բարդ պիտի լինէր -աւր(-օտ) անցի յաւելումով պայմանաւորուած արտասանութիւնը [աւաւաւաւաւ]: Ձայնաւորների կուտակումը աւելի, քան բաղաձայններինը, խորթ է հայերէնի հնչակազմութեանը: Ուստի տեղի է ունենում երկրորդ տարնամական փոխազդեցութիւնը՝ աւրի ազդեցութեամբ շ(w) կիսաձայնը վերածուում է լրիւ բաղաձայնի՝ (շ), իսկ երկբարբառային արտաբերութիւնը պահպանուում է միայն -աւր(-օտ) անցի մէջ: Այդպիսով առաջադրված բառի համար գրաբարեան շրջանում կարելի է ենթադրել *[աւաւ/օւաւ] արտասանութիւնը:

Ինչպէս ասուեց, իմաստային տեսանկիւնից «յոյս» եւ «օր» բառերի հետ բովանդակային ընդհանուր դաշտում է նաեւ «արեգակ» բառը¹²: Միանգամայն հնարաւոր է, որ արեգ(ակ)ի համար վերականգնուող *sāw եւ «յոյս»ի համար վերականգնուող *aus- նախաձեւերը աւելի հեռաւոր մի շրջանում, հաւանական է՝ նոստրատիկ լեզուաբանութեան, յանգեն ընդհանուր նախաձեւի կամ, պարզապէս, մէկը լինի միւսի դրափոխական (յայն առումով՝ փոխազդեցական հնչիւնափոխութեամբ առաջացած) տարբերակը, դրանից, սակայն, հարցի էութիւնը չի փոխուում. հաշուի առնելով հիմնահարցի թէ՛ իմաստային, թէ՛ հնչակազմական, թէ՛ բառակազմական (իմա՝ ժամանակագրական) հայեցակէտերը, մեզ աւելի հաւանական է թուում առաջադրված աւ բաղադրիչի եւ հայերէնի աւր բառի անմիջական ծագումնաբանական կապը՝ վերը նշուած զարգացումներով, քան թէ նրանց անմիջական կապը *sāw- «արեգակ» կամ aus- «յոյս» նախաձեւերի հետ:

ԸՆԹՐԻՔ «երեկոյեան ճաշը, ընթրիք»

Աճառեանն այս բառը դասել է չստուգաբանուածների մէջ¹³: Ղափանցեանը հնարաւոր է համարում «ընդ-թրի-ք» կազմութիւնը՝ այդպիսով բառի ծագումը կապելով թր(-էր) «այլը շողել, խմոր շինել» արմատի հետ, որը եւս ստուգաբանուած չէ¹⁴: Ջահուկեանը, թէպէտեւ չի բացառում «ընթրիք»ի կապը «(փոխառութիւն) ինթ. etriia «սնել», etri «ուտելիք, կերակուր» բառերի հետ», նոյնպէս դասում է չստուգաբանուածների մէջ («Ծագումն անյայտ է»)¹⁵:

Չնայած զգուշաւորութեանը՝ բառի ստուգաբանութեան ճիշտ ուղին կանխանշում է Ջահուկեանը:

Ընթրիք բառի կազմում կ'առանձնացուեն 1) ընր-, 2) թր-(կամ թրի-) եւ 3) -իք (կամ -ք) բաղադրիչները:

Ինչպէս երեւում է այս բառի ստուգաբանական փորձերից (տե՛ս յատկապէս՝ Արմատականի համապատասխան բառայօդուածը), յատուկ դժուարութիւն է ներկայացնում երկրորդ բաղադրիչի ծագումնաբանական քննութիւնը. այն երեւան չի հանում նախահնդեւրոպական լեզու-հայերէն անմիջա-

կան անցման պատկեր, որը հնարաւորութիւն կը տար այդ բաղադրիչը բնիկ համարել հայերէնում: Դա նշանակում է, որ այն պիտի դիտարկել տարածաշրջանի հնդեւրոպական եւ ոչ-հնդեւրոպական հին լեզուներից որեւէ մէկից հայերէնին ուղղակի կամ միջնորդաւորաւ կերպով անցած փոխառութիւնների ենթախորքում, որն այս դէպքում աւելի բարդ խնդիր է, քանզի դժուար է ցոյց տալ անցման հնչիւնական համապատասխանութիւն(ներ): Այս հարցում օգնող հանգամանքներից մէկը հայերէնի աւանդական փոխառութիւնների (հին յունարէն, պարսկերէնի հին կամ հնագոյն վիճակներ, ասորերէն եւն.) ուրտից դուրս գտնուելն է:

Ընթրիքը «երեկոյեան կերակուրը», «ուտեիդէնն է», ինչպէս նաեւ՝ «երեկոյեան հացկերոյթը» եւ «հացկերոյթի կոչունքը»¹⁶: Այս իմաստներից իւրաքանչիւրը կարեւոր է բառի ինչպէս իմաստաբանական, այնպէս էլ բառակազմական քննութեան տեսանկիւնից:

Միեւնոյն երեկոյթի եւ/կամ իրողութեան տարբեր դրսեւորումների կամ տարատեսակների նշանակութեամբ լեզուները (այդ թւում՝ հին լեզուները) յաճախ գործածում են միանգամայն տարբեր բառեր ու անուանումներ: Օրինակ, հին հնդկերէնը «կրակ»/«լոյս»/«փայլ» նշանակութիւնների համար ունի շուրջ 50 բառ, «բնակատեղի» նշանակութեամբ՝ շուրջ 30 բառ, «մարդ»/«տղամարդ»/«ամուսին» նշանակութեամբ՝ շուրջ 20 բառ եւն.¹⁷: Այդ առումով հայերէնը թերեւս այն լեզուներից է, որոնք բառային տարբերակների այդպիսի հարստութեամբ չեն յատկանշուում: Բայց եւ այնպէս, հայերէնում եւս այդպիսիք կան: Դրանցից են «ուտել»/«կերակրուել»/«սնուել»/«ընթրել» բայական հոմանիշների եւ համապատասխան արմատներից ու հիմքերից կազմուած բայանուանական հոմանիշների (հմմտ. ուտելիք/կերակուր/սնունդ/ընթրիք) շարքերը: Եթէ նշուած շարքերի առաջին երեք բաղադրիչները լիարժէք հոմանիշներ են եւ կարող են միմեանց փոխարինել բոլոր (կամ գրեթէ բոլոր) իրավիճակներում, ապա ընթրել եւ ընթրիք բաղադրիչները շարքերի միւս անդամների համար մասնակի հոմանիշներ են, որովհետեւ նշանակում են միայն օրուայ որոշակի պահի՝ երեկոյեան՝ քնելուց առաջ ուտելը (կերակրուելը, սնուելը) եւ այդ պահի ուտեստը (կերակուրը, սնունդը):

Խեթերէնը «ուտել» նշանակութեամբ ունի et/ed/- արմատը¹⁸ (ցեղակից ձեւերն են՝ սնակ. a°dmi «ուտում եմ», ճօմալ , լատ. edō «ուտում եմ», գոթ. itan «ուտել», հին անգլ. etan (անգլ. eat), լիտ. ėdu «ուտում եմ», հին սլաւ. jami «ուտում եմ», հյ. utem «ուտում եմ» < հ.ե.* et' - «ուտել»), իսկ «ուտելիք, սնունդ» նշանակութեամբ՝ etri ձեւը¹⁹: Ըստ Ֆրիդրիխի՝ ed- արմատից šk- ածանցով կազմուած ձեւ է azzikը՝ «կրկին ուտել, խնջոյք անել» նշանակութեամբ: Իմաստային տեսանկիւնից ակնյայտ է կապը ընթրելու եւ կրկին ուտելու միջեւ, որովհետեւ ընթրիքը օրուայ ընթացքում վերջին անգամ, աւելի ճիշտ՝ երեկոյեան կամ քնելուց առաջ սնուելն է, ինչը կարող էր նշանակել նաեւ կրկին սնուել: Իհարկէ, հնչիւնաբանօրէն աւելի հեշտ է բացատրել հյ. թր(ի)- ի կապը խեթ. etriի հետ, քան թէ՛ խեթ. azzikի հետ: Պիտի նկատի ունենալ, որ azzikը միակ բառաձեւը չէ, ուր նա դառնում է Z կամ ZZ. նոյն et- «ուտել» բայի խոնարհման յարացոյցում կան այլ օրինակներ եւս (հմմտ. ez(z)a(z)i/ նաեւ ezzai/«ուտում է», ezzatteni «ուտում էք», ezzatten «կերէ՛ք»/հրամ. եղ. եւն.):

Ընդհանրապես et- բայարմատը բառաձևեր է կազմում t//z//d հերթագայական տարբերակներով (հմմտ. adanzi «ուտում են», edun- սահմ. պրետերիտ, եզ. թ., Ա. դ.)²⁰: Ոչ-պակաս կարեւոր է այն հանգամանքը, որ անձնական դերանունան երկրորդ դեմքը ունի եզ. անունականում zek «դու» ձևը, հյց., սեռ., տրակ. ել բցո. ունեն տվ սկսուող ձևեր, համապատասխանաբար՝ tuk, twel, tuk, twedaz: Համարում է, որ zekի շն եւս ծագում է Կից (zek<հ.ե.*te). «առաջին շարքի ձայնաւորից առաջ ւն անցել է շի»²¹: Շփականով ձևեր ունի նաեւ հին յունարէնը (հմմտ. անվ. ս՛ւ./նաեւ տ՛ւ/, հյց. սէ, սեռ. սո՛ւ, տր. տօ՛ւ/նաեւ տօ՛ւ): Հետեւաբար, խեթ. t//z հերթագայութիւնը արմատի կազմում հնչիւնական օրինաչափ անցումների տրամաբանութեան մէջ է:

Նկատի ունենալով ասուածը՝ կարելի է ենթադրել, որ թր(ի)- արմատի անմիջական աղբիւրը հենց խեթ. azzikն է, սակայն խեթերէնի եւ հայերէնի առ այսօր կատարուած համեմատական-գուգադրական քննութիւնները խեթ. z-հյ.՛ (կամ t, d) համապատասխանութիւններ չեն բացայայտել: Առաւել բարդ է խեթերէն բառաձևի անցումը միջնորդաւորուածութեամբ (օրինակ՝ ուրարտերէնի կամ հայասերէնի) բացատրելը: Ուստի նիւթի լեզուաբանական ուսումնասիրութեան արդի վիճակը թոյլ է տալիս ասելու միայն, որ հյ. ընթրիք բառի թր(ի)- արմատական բաղադրիչը փոխառութիւն է խեթերէնի etri «սնունդ, ուտելիք» բառաձևից, որը, բառաբաղադրութեան մէջ մտնելով ընդ նախդրի հետ, վերախմաստաւորուել է՝ գործածուելով «կրկին ուտելու» նշանակութեամբ: Յատկապէս որ ինչպէս խեթ. et-/edը , այնպէս էլ հայ ut-(ուտ)ը ծագում են նոյն աղբիւրից՝ հ.ե. *et՛ից²²: Միեւնոյն ծագումը եւ միեւնոյն իմաստն ունե ցող երկու ձևերից մէկը ձեռք է բերում կիրառութեան նեղ ոլորտ, հետեւաբար՝ մասնաւոր իմաստ (բառիմաստի նեղացում):

Իմաստաբանական եւ հնչոյթաբանական հայեցակէտերից ոչ-պակաս կարեւոր է բառակազմական հայեցակէտը: Կասկածից վեր է, որ բառասկզբի ընթադրաբար հին հայերէնի ընդ նախդրի ամփոփուած տարբերակն է (հմմտ. ըն(դ)կեր, ըն(դ)տանիք): Նկատելի է, որ չն սովորաբար ընկել է խուլ բաղաձայններին նախորդող դիրքում եւ յատկապէս՝ միեւնոյն շարքի խուլերին (պարզ եւ շնչեղ) նախորդող դիրքում, ինչը բացատրում է անմիջականօրէն միմեանց յաջորդող հնչիւնների միջեւ ձայնաբանական-արտաբերական յատկանիշների ոչ-բաւարար հակադրութեամբ: Կարելի է, արդեօք, այստեղ խօսել հնչիւնական օրէնքի առկայութեան մասին, թէ՞ ոչ, հարցը հանգամանալից քննութեան կարիք ունի:

Նոյնքան պարզ չէ, սակայն, վերջին բաղադրիչի հարցը. ընթրիք բառի կազմում վերջին բաղադրիչը -ի՞ք է, թէ՞ -ք, այսինքն՝ -ի(ն) պատկանում է արմատի՞ն՝ թրի(<etri), թէ՞ ածանցին՝ -իք: Ընթրիք բառի հիմքը սովորաբար բառակազմութեան մէջ է մտնում ընթր- ձևով (հմմտ. ընթր-ել, ընթր-ատու, ընթրակից, նախ-ընթր-ակ, հիւր-ընթր-եաց), բայց կարող է բառակազմութեանը մասնակցել նաեւ ընթրի- տարբերակով (հմմտ. ան-ընթրի-ս, հաց-ընթրի-ք): Զահուկեանի մինչ այժմ նշուած բոլոր աշխատութիւններում, որոնք ներկայացնում են հին հայերէնի լեզուավիճակը, իբրեւ ածանց՝ առանձնացւում է -քն, որը նշանակում է, որ -ին դիտւում է արմատի բաղադրիչ՝ թրի, սակայն ժամանակակից Հայոց Լեզուի իմաստաբանութիւն Եւ Բառակազմութիւն գրքում

հեղինակը ածանց է համարում -իքը՝ ընթր-իք²³ : Եթէ նկատի ունենանք, որ այս գրքում -իքը նշուած է աստղանիշով (*-իք), ինչը նշանակում է, որ արդի հայերէնում այն կենսունակ ածանց չէ, ապա պարզ կը դառնայ, որ այն արտացոլում է գրաբարեան վիճակը: Այդ բառի կազմում միայն -քն է ածանց համարում նաեւ Աճառեանը²⁴ : Ինչպէս տեսանք այս քննութեան սկզբում, Ղափանցեանը եւս -քն առանձնացնում է որպէս ածանց, չնայած որ վերջինս թրջն համարում է թրել բայի արմատը: Վերջերս հրատարակուած *Դպրոցական Բառակազմական Բառարան*ում Սերգէյ Գալստեանը եւս «ընթրիքի» կազմում -իքն է համարում ածանց²⁵ :

Գրաբարեան բառակազմութեան տեսանկիւնից -ին պիտի համարել արմատի բաղադրիչ. «ընթրիքը» պատկանում է անեզական բառերի թուին, որոնց կազմում՝ իբրեւ յոգնակի ուղղականի վերջաւորութիւն, առանձնանում է -քն (հմմտ. վար-ք, բար-ք, կառ-ք): Դրա օգտին է վկայում նաեւ յգն. հյց. ընթրի-ս ձեւը: Միւս թեք հորովներում -իքի անկումը հնչիւնափոխութեան հետեւանք է (հմմտ. Ս-Տ. ընթր-եաց, Բցո. յընթր-եաց, Գրծ. ընթր-եաւք), որը նոյնպէս կարող է բացատրուել արտաբերական դժուարութեամբ. հայերէնում երկու ձայնաւորները միջեւ սովորաբար արտասանուում է յ ձայնակապը, եթէ այդ ձայնաւորները երկբարբառի կամ եռբարբառի բաղադրիչ չեն (հմմտ. մատ(եան), ատ(եան), (եաւ)թն, արդ(եաւ)ք, մ(իայն)²⁶ : Ի եւ Ե ձայնաւորների միջեւ յ ձայնակապը չէր կարող մտնել, քանզի ին յ ձայնորդի ձայնաւորական համարժէքն է, այլ կերպ ասած՝ իի դիրքային տարբերակը. իբրեւ լծորդակիրներ՝ ի եւ յ հնչիւնները հին հայերէնում գտնուում էին լրացուցիչ բաշխման յարաբերութեան մէջ (հմմտ. ի տանէ-ի տանց, ի հարէ- ի հարց/հարանց/, ի տխտանայի տխտանաց, բայց՝ յաստեղէ- յաստեղց, յանձնէ- յանձանց, յաթոռոյ- յաթոռոց եւն.): Հազիւ թէ հին հայերէնում կարելի է ցոյց տալ երկու բառ, որոնցում իմաստի տարբերակումը պայմանաւորուած լինի ի-յ հակադրութեամբ: Այս իրողութիւնը բնորոշ էր հ.ե. նախալեզուին եւ ժառանգ լեզուներից շատերին, այդ թւում՝ հին հայերէնին: Ասուածից հետեւում է, որ առնուազն հին հայերէնում ին եւ յն ոչ թէ ինքնուրոյն հնչոյթներ էին, այլ՝ միեւնոյն հնչոյթի դիրքային տարբերակներ (իմա՝ այլահնչակներ)²⁷ :

Միւս խնդիրը խեթերէնի բառասկզբի Են է՝ etri : Զեւաւորման փուլում բառը պիտի ունենար «end+etri» կազմութիւնը: Ամէնից ընդունուած եւ միաժամանակ ամէնից հաւանական բացատրութիւնն այն է, որ արտաբերական պարզութեան ձգտումը յանգեցրել է Եի անկումի, որին հետեւել է յաջորդ անխուսափելի քայլը. ոչ-բաւարար հակադրութիւն ունեցող երկու հնչոյթներից՝ d եւ t, մէկը, տուեալ դէպքում՝ ձն, նոյնպէս դուրս է մղուել: Փոխազդեցական հնչիւնափոխութիւնների արդիւնքում առաջացած «entri-/ընթրի-» կառոյցը աւարտուն չէր, քանզի նրանում առկայ «ընդ»ը թեւադրում էր յոգնակիութիւն, այն է՝ «միասին ուտել»: Ուստի բառն ստանում է նաեւ յոգնակերտ -ք մասնիկը՝ ընթրիք, որով աւարտում է բառակազմական գործընթացը:

ԿՈՌ «հարկադիր անհատոյց աշխատանք»

Աճառեանն այս բառը դասում է չստուգաբանուածների մէջ²⁸, իսկ Զահուկեանը մեծ վերապահումով («հազիւ թէ...») չի բացառում նրա ծագումը հ.ե. *g^wor-s՝ *g^wer- «ծանր» արմատային տարբերակներից²⁹ :

«Կոռ»ի ստուգաբանութեան հարցում մեծ նշանակութիւն պիտի տալ նրանով անուանուող երեւոյթին եւ հայ իրականութեան մէջ այդ երեւոյթի ձեւաւորման ժամանակին: Որպէս պարտադիր ձրի աշխատանք՝ հոռը բնորոշ է եղել աւատատիրական հասարակարգին եւ տարբեր երկրներում՝ եւրոպական ու ասիական, ունեցել է դրսեւորման տարբեր ձեւեր (խիստ կամ համեմատաբար մեղմ) եւ անուանումներ (Յարական Ռուսաստանում՝ barshina Ֆրանսիայում՝ corvée, Գերմանիայում՝ frohndienst): Ըստ Նիկողայոս Ադոնցի եւ Յակոբ Մանանդեանի՝ հայ իրականութեան մէջ հոռի՝ որպէս տիրոջ համար գիւղացու կողմից կատարուող հարկադիր աշխատանքի կիրառումը վերաբերում է Արշակունեաց Հարստութեան առաջին շրջանին, երբ, ըստ հուլիանի, Հայաստանում սկսեցին ձեւաւորուել աւատատիրական յարաբերութիւնները³⁰: Հայ Արշակունիները, լինելով պարթեւ Արշակունիների շառաւիղը, Հայաստանում պետական կառուցուածքի կազմաւորման, այդ թւում՝ տէր եւ հպատակ յարաբերութիւնների կարգաւորման հարցում զգալի չափով ընդօրինակել են Պարթեւական Իրանի կառավարման ձեւերն ու սկզբունքները: Ասուածը վերաբերում է նաեւ Հայաստանում իրականացուող հարկային քաղաքականութեանը եւ հարկատեսակների անուանումներին: Դրանցից է հոռ կոչուող հարկը, որն ընդհանուր առմամբ կալուածատիրոջը, իսկ վաղ միջնադարեան Հայաստանում՝ նախարարին, սեպուհին («տանուտէրին») պատկանող հողերում գիւղացիների կատարած անհատոյց աշխատանքն էր: Այդ հարկատեսակի մասին առաջին յիշատակութիւնը, ըստ Ադոնցի եւ Մանանդեանի, հանդիպում է Դուլինի եկեղեցական ժողովի կանոններում³¹: Ադոնցի դիտարկումով հոռ բառը, որպէս «հարկադիր անհատոյց աշխատանքի» անուանում, ծագել է պարսկերէնի bekār բեկար ձեւից. bekārի կազմում արմատն է kār «գործ, աշխատանք», իսկ be- (<հն. պրսկ. ba) նախդիր է, որն արտայայտում է տրական կամ հայցական հոլովների իմաստ՝ bekār amadan «գործի, աշխատանքի գնար»³²:

Աճառեանը մերժում է այս ստուգաբանութիւնը, հաւանաբար պրսկ. kār> հյ. կոռ ենթադրեալ անցման մէջ պարսկերէն-հայերէն փոխառութիւններին բնորոշ ոչ-լիարժէք հնչիւնական համապատասխանութեան նկատառումով, որի մասին Արմատականում չի խօսուում:

Պարսկերէնի kārի «գործ, աշխատանք» եւ հայերէնի հոռի «հարկադիր անհատոյց աշխատանք» միջեւ բովանդակային ընդհանրութիւնն ակնյայտ է. եթէ ապացուցուի, որ նրանց միջեւ կայ նաեւ հնչոյթային կազմի համապատասխանութիւն, ապա կը հիմնաւորուի Ադոնցի տեսակէտը՝ հյ. կոռ<պրսկ. kārից:

Պարսկերէնի հնագոյն՝ նախասասանեան շրջանի հայկական փոխառութիւններին բնորոշ են իրան. k→հյ. կ, ք (kāpot>կապոյտ, kand>քանդ, paykar>պայքար, kām>կամ-ք, kamar>կամար «գօտի»), իրան. -r>հյ. ր, ւ (arZan>արժան, parāv>պառաւ, āstar>աստառ, Zarkas>զառքաշ «ոսկեհուռն», kurta>կոռտիկ «վերարկու» եւն.) հնչոյթային անցումները³³: Սակայն վկայուած չէ իրան. ā/a> հյ. ո համապատասխանութիւն (իրան. ā/ան տալիս է հյ. ա. հմմտ. haZār>հազար, xāvar>խաւար), ինչն էլ խոչընդոտ է, որպէսզի «հոռ»ը համարուի ուղղակի փոխառութիւն իրանական kārից: Պատմահամեմատական լեզուաբանութեան տուեալների համաձայն, լեզուների պատմութեան ընթացքում առաւել

հեշտութեամբ են փոփոխուում ձայնաւորները, քան թէ՛ բաղաձայնները: Այդ երեւոյթը նկատելի է յատկապէս փոխառութիւնների դէպքում: Իհարկէ, ձայնաւորական փոփոխութիւնը փոխառութեան դէպքում եւս ենթարկուում է որոշակի օրինաչափութեան, ինչը խախտուած է իրան. *kār>չյ*. կոռ հնարաւոր անցման մէջ: Չնայած նշուած խոչընդոտին, մեզ կասկածից վեր է թուում, որ հայերէնի «կոռ» բառն իրանական փոխառութիւն է: Կարելի է ենթադրել փոխառութեան հետեւեալ ուղին. նախ՝ հայերէնը փոխառել է բեկար (*bekār*) թեք ձեւը, ապա ժողովրդախօսակցական լեզուում բեկարից բե (*be<ba*) նախադրութեան անջատումով առաջացել են *կար//կառ* ամփոփ (ըստ պարսկերէնի՝ ուղիղ) տարբերակները (ր//ռ հերթագայութիւնը խորթ չէր գրաբարին. հմմտ. բարձ//բառնայ, դարձ//դառնայ, քոյր//քեռ, այր//առն, տէր//տեառն եւն.): Սկզբնապէս բեկար եւ *կար//կառ* ձեւերը գործածուել են իբրեւ նոյնանիչներ, սակայն ժամանակի ընթացքում այդ բառաձեւերով սկսել են անուանուել տարբեր հարկատեսակներ (հմմտ. «Ի՞նչ տամ կոռին ու բեգեարին»- Յովհաննէս Թումանեան, «Գութանի Երգը»), ինչն էլ խթանել է, որ «կար//կառ»ը հնչոյթային կազմով աւելի տարանջատուի «բեկար»ից՝ տալով «կոռ»: Այս փոփոխութիւնը, սակայն, տեղի է ունեցել վերոյիշեալ (պարթեական շրջանին բնորոշ) հնչիւնական համապատասխանութիւններից զգալիօրէն ուշ, հնարաւոր է՝ նոյնիսկ յետ-սասանեան մի փուլում եւ կրել է բարբառային դրոշմ, որը յետագայում ընդհանրացել է:

Հետեւաբար, Ադոնցի ստուգաբանական առաջարկը մեզ միանգամայն համոզիչ է թուում: Եթէ անգամ իրանական «գործ, աշխատանք» արմատի ծագումը յանգում է նախահնդեւրոպական լեզուի որեւէ ձեւի, օր.՝ *gor- *ger- «պտտել, ոլորել», որից հյ. *կոր*³⁴, ապա դրանից հարցի էութիւնը չի փոխուում. հայերէնի «կոռ»ի աղբիւրը իրանական *kārn* է, որովհետեւ առանց երեւոյթի առկայութեան, չի կարող լինել նրա բառանուանումը: Իսկ *կոռ* երեւոյթի առաջացումը, ինչպէս արդէն ասուել է, վերաբերում է մեր թուագրութեան առաջին հարիւրամեակներին, ըստ ամենայնի՝ մինչեւ քրիստոնէութեան ընդունումը, երբ ձեւաւորուում էին աւատատիրական յարաբերութիւնները:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտր. I*, Երեւան, Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատ., 1971:
- ² Գէորգ Ջահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական Բառարան*, Երեւան, հրատ. 2010:
- ³ Ջահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական*, էջ 43:
- ⁴ Էդուարդ Աղայեան, *Բառաքնական Եւ Ստուգաբանական Հետազոտութիւններ*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1974, էջ 24-27:
- ⁵ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտր. I*, էջ 256:
- ⁶ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն*, Հտր. I, Երեւան, Հայպետհրատ, 1940, էջ 149:
- ⁷ Գրիգոր Ղափանցեան, *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն. Հին Ծրօն*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1961, էջ 147-219. նաեւ՝ Գէորգ Ջահուկեան, *Հայերէնը Եւ Հնդեւրոպական Հին Լեզուները*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1970, էջ 123-152. նաեւ՝ նոյնի՝ *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն. Նախադրային Ժամանակաշրջան*, Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1987, էջ 311-321:

- ⁸ Տէս՝ Նոր Բառգիրք Հայկազգեան Լեզուի, Հտր. Ա., Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1979, էջ 351:
- ⁹ Տէս՝ T. V. Gamkrelidze, Viacheslav V. Ivanov, *Indoeuropeyskiy Yazik I Indoevropyetsi* (Հնդեւրոպական լեզուն եւ հնդեւրոպացիները), Թբիլիսի, 1984, էջ 684: Այս աշխատութեան հեղինակները *արեգակ/արեւ* (solnce) բառերի համար առաջարկում են *s(a)whel-/n- նախածեւը, ինչը նշանակում է, որ -w- կիսաձայնից յետոյ ենթադրուում է կոկորդային հնչիւն, իսկ արմատը հնարաւոր է նաեւ առանց a ձայնաւորի:
- ¹⁰ Նոր Բառգիրք Հայկազգեան Լեզուի, Հտր. Բ., Երեւան, ԵՊՀ Հրատ., 1981, էջ 1031:
- ¹¹ Հայերէնի *աւր* (օր) բառի համար հ.ե. *amur(>*amr>*awur/*awr) նախածեւ է ենթադրել Անտուան Մէյէն (տէս՝ Ա. Մէյէ, *Դասական Հայերէնի Համեմատական Քերականութեան Ուրուագիծ*, Ժրնեւ, 1988, էջ 38), որին էլ ամենայն հաւանականութեամբ հետեւել են Աճառեանը (Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. IV, էջ 616), Ջահուկեանը (Gevorg Djahukian, *Sravitel'naya Grammatika Armyanskova Yazika* (Հայոց լեզուի համեմատական քերականութիւն), *ՀՄՍՀ ԳԱ Հրատ.*, Երեւան, 1982, էջ 106. նաեւ՝ նոյնի՝ *Ստուգաբանական*, էջ 104), Էմիլ Բենվենիստը (E. Benvenist, *Indoeuropeyskoe Imennoe Slovoobrozovaniye* (Հնդեւրոպական անունական բառակազմութիւն), Մոսկուա, 1955, էջ 37, 51):
- ¹² Ի դէպ, *արեւ* եւ *արեգակ* տարբերակներից աւելի հին պիտի լինի առաջինը, իսկ երկրորդը, ըստ էութեան, առաջինի՝ *արեւի* հնչիւնափոխուած տարբերակն է, եթէ հիմք ենք ընդունում հ.ե. w→ւյ. դ անցումը (իմա՝ հնչիւնական օրէնքը), որ հաստատուած է մի շարք բառերով (հմտ. *wǝk^wos→ւյ. դալլ, *woid→գիտ(գէտ)-եմ, *wel-mn→գեղմն, *wol→գող, *wǝ-d→գաղտ-նի, *wǝkio→գաղջ, *wer→գեր, *worg'o→գործ, *wǝren→գառն, *weikero-s→գիշեր [հ.ե. որոշ լեզուների դէպքում «գիշեր» բառի համար վերականգնում է նաեւ *nok^wt- նախածեւը. հմտ. յուն. νύξ, νυκτοζ, լատ. nox, սնակ. nak-, լիտվ. naktis, գոթ. nahts, իսթ. nekut- «երեկոյ», հն. ու. noch, *wes-ǝ-es→գարուն եւն.): Հնարաւոր առարկութիւնը, թէ՛ նշուած համապատասխանութիւնը վերաբերում է բառակազմի դիրքին (հնչիւնական օրէնքի դիրքային սահմանափակում), որքան էլ հիմնաւոր թուայ, բացարձակ կռուան չէ, որովհետեւ տարբեր գործօններով պայմանաւորուած, որոնք ոչ միշտ է լիովին ճշտել, կարող էր խանգարուել հնչիւնական օրէնքի գործունէութիւնը կամ էլ լեզուի մի փուլում հնչիւնական տուեալ օրէնքի գործունէութեանը «միջամտէր» համաբանութիւնը (անալոգիան) եւ ընդլայնէր կամ, ընդհակառակը, նեղացնէր նրա գործունէութեան դաշտը: Կարծում ենք՝ դրանով է բացատրուում *արեւ*→*արեգ* անցումը: Յեղակից լեզուներից *արեւի* համապատասխանը ունի միայն սանակրիտը (ravi-), որի ձեւերին առհասարակ հնդեւրոպաբանութեան մէջ համեմատաբար աւելի մեծ հնամենիութիւն է վերագրում, քան՝ միւս ցեղակից լեզուների ձեւերին: Իսկ *արեգակը* բառակազմօրէն բարդ է՝ կազմուած *արեգ*+ակ(ն) (հմտ. յգն. *արեգակունք*) բաղադրիչներից: Սա նշանակում է, որ *արեգակը* աւելի ուշ շրջանի կազմութիւն է, քան *արեգը* եւ բնական է՝ նաեւ *արեւը*: *Արեգակ* բառացի նշանակել է «արեւի աչք»: Հայերէնը ունի նմանօրինակ այլ կազմութիւններ եւս (հմտ. լուսակն, բիւրակն եւն.):
- ¹³ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. II, Երեւան, Երեւանի Պետական Համալսարանի Հրատ., 1971, էջ 127:
- ¹⁴ Գրիգոր Ղափանցեան, *Արմատական Բառարանի Աւելիով Դիտողութիւններ*, Երեւան, 2008, էջ 16:
- ¹⁵ Ջահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական*, էջ 249: Պիտի նկատել, որ Ջահուկեանի վերաբերմունքն այս հարցում միանշանակ չէ. եթէ *Հայերէնը Եւ Հնդեւրոպական Հին Լեզուները* գրքում իսթ. etri-ւյ. ընթրիք համապատասխանութիւնը դասում է

- այնպիսի ընդհանրությունների շարքին, որոնք «ծագումնային բնոյթ չունեն եւ որոնց հնչյունական առանձնայատկութիւնները շեղում են այդ կարգի ընդհանրութիւնների համար բնորոշ համապատասխանութիւններից» (էջ 114-118), ապա *Հայոց Հեզուի Պատմութիւն... գրքում* այդ համապատասխանութիւնը նշում է առանց վերապահումների (էջ 315ի աղիւսակը):
- ¹⁶ Տէ՛ս՝ Ռուբէն Ս. Ղազարեան, *Գրաբարի Բառարան, Հտր. Ա.*, Երեւան, 2000, էջ 467-նաեւ՝ Ա. Ա. Աբրահամեան, *Գրաբարի Ձեռնարկ, Դ. տիպ*, Երեւան, Լոյս Հրատ., 1976, էջ 487:
- ¹⁷ Տէ՛ս՝ T. Ja. Elizarenkova, *Grammatika Vedyiskova Yazika (Վեդայական լեզուի քերականութիւն)*, Nauka, Մոսկուա, 1982, էջ 40-41:
- ¹⁸ Յ. Ֆրիդրիխը նշում է արմատի երկու տարբերակ՝ ed- եւ et- (J. Fridrikh, *Kratkaya Grammatika Khetskova Yazika (Սեթերէն լեզուի համառօտ քերականութիւն)*, Մոսկուա, 1952, համապատասխանաբար՝ էջ 83 եւ 89)․ ուրիշների մօտ հանդիպում է Եր- հասկանալի է՝ t կամ d՝ տեքստի ընթերցման (իմա՝ վերծանման) արդիւնք է կամ էլ՝ երկուսն էլ գործառել են զուգահեռաբար՝ հիմք դառնալով տարբեր ձեւերի համար:
- ¹⁹ Ուշագրւոյ է, որ etrin «սնունդ» ընդհանրական իմաստից բացի, ունի նաեւ «կերանասունի համար» մասնաւոր իմաստը (Gamkrelidze-Ivanov, էջ 698):
- ²⁰ Տէ՛ս՝ Fridrikh, էջ 82-89:
- ²¹ Տէ՛ս՝ A. N. Savchenko, *Sravnitel'naya Grammatika Indoevropeskiikh Yazikov (Հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութիւն)*, Մոսկուա, 1974, էջ 240:
- ²² Տէ՛ս՝ A. Meye, *Vvedeniye V Sravnitel'noye Izucheniye V Indoevropeskiikh Yazikov (Հնդեւրոպական լեզուների համեմատական քերականութեան ուսումնասիրութեան ներածութիւն)*, Մոսկուա-Լենինկրատ, 1938, էջ 215․ նաեւ՝ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտր. III*, էջ 612-613:
- ²³ Ձահուկեան, 1989, էջ 308:
- ²⁴ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտր. II*, էջ 127:
- ²⁵ Սերգէյ Գայստեան, *Դպրոցական Բառակազմական Բառարան*, Երեւան, 2011, էջ 60:
- ²⁶ Գրաբարի քերականութիւններում աւանդաբար տարբերակուող երկբարբառներից բացի՝ *այ, ոյ, եւ, իւ, աւ, եա*, որոնք, բացառութեամբ վերջինի, ունեն «ձայնաւոր+ձայնորդ» կառուցուածքը, Աճառեանը եւ Աղայեանը տարբերակում են նաեւ միայն ձայնաւորական կաղապարով երկբարբառներ: Ընդ որում՝ Աճառեանի կողմից տարբերակուած ձայնաւորական կառուցուածքով 17 երկբարբառներից (Հ. Աճառեան, *Լրակատար Քերականութիւն Հայոց Հեզուի, Հտր. 6*, Երեւան, 1971, էջ 224) Աղայեանն ընդունում է միայն հինգը՝ *եա, ուա, ուե, ուի, ուո* (Էդուարդ Բ. Աղայեան, *Գրաբարի Քերականութիւն, Հտր. I, գ. Ա, Հնչիւնաբանութիւն*, Երեւան, 1964, էջ 132): Երկբարբառի (եռաբարբառի) գլխաւոր յատկանիշը (կամ դրանցից մէկը) այն է, որ բառի վանկատման դէպքում նրա բաղադրիչները չեն կարող յայտնուել տարբեր վանկերի կազմում: Այս տեսանկիւնից իսկապէս խնդրաշարոյց է Աճառեանի կողմից երկբարբառ համարուածներից մի մասի հնչիւնաբանական կարգավիճակը գրաբարում (հմտտ. *եի՝ հրէ-ից, ուա՝ չու-առ*): Յաւօք, Աճառեանը օրինակներ չի նշում, որոնցից պարզ կը լինէր, թէ յատկապէս որ դիրքերում նկատի ունի:
- ²⁷ Տէ՛ս՝ Անտոնան Մէյէ, *Հայագիտական Ուսումնասիրութիւններ*, Երեւան, 1978, էջ 37-նաեւ՝ նոյնի՝ *Դասական Հայերէնի Համեմատական Քերականութեան Ուրուագիծ*, էջ 31-33․ նաեւ՝ Աղայեան, էջ 91-92, 190-191․ նաեւ՝ Հ. Դ. Մուրադեան, *Հայոց Հեզուի Պատմական Քերականութիւն*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1982, էջ 224-231:
- ²⁸ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան, Հտր. II*, էջ 638:
- ²⁹ Ձահուկեան, *Հայերէն Մտուգաբանական*, էջ 420:

- ³⁰ Տէս՝ Ն. Աղոնց, *Հայաստանը Յուստինիանոսի Դարաշրջանում*, Երեւան, «Հայաստան», 1987, էջ 537-542 (առհասարակ՝ Գլուխ XV. նախարարութեան Փէոդարյան հիմքերը ամբողջութեամբ). նաեւ՝ Յակոբ Մանանդեան, *Քննական Տեսութիւն Հայ Ժողովրդի Պատմութեան*, Հտր. Բ., մասն Ա., Երեւան, Հայպետհրատ, 1957, էջ 382-385 (առհասարակ՝ Գլուխ տասնութերորդ. «ուամիկ»ները եւ «չինական»ները ամբողջութեամբ):
- ³¹ Դուրինի եկեղեցական ժողովի գումարման ժամանակը Աղոնցը թուագրում է 641ին (էջ 539), իսկ Մանանդեանը՝ 645ին (էջ 382):
- ³² Տէս՝ Աճառեան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Հտր. I, էջ 437:
- ³³ Տէս՝ Աճառեան, *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն*, Հտր. I, էջ 218-323. նաեւ՝ Գէորգ Զահուկեան, *Հայոց Լեզուի Պատմութիւն...*, Երեւան, 1987, էջ 508-583:
- ³⁴ Զահուկեան, *Հայերէն Ստուգաբանական*, էջ 422:

ETYMOLOGICAL OBSERVATIONS ON THREE ROOTS:
ARAVOD, ENTRIK AND GOR
 (Summary)

VARTAN BEDROSIAN
 mnaira@ysu.am

The three words subjected here to etymological analysis, *արավատ*, *ընթրիք*, *կոր* have not been analysed by Hratchya Acharian. While the analysis of Gevorg Djahukian is not convincing. The author offers new solutions to the analysis of these three root words.

A detailed analysis of *արավատ* concludes that it is much more reasonable to view its main component *աւ* (*առ-աւ-ատ*) as a phonetic change of the Old Armenian word *աւր* (*օր*-day), where the *առ* is a preposition and *ատ* is a suffix. Thus, the word would mean «*դէպի օր*» (towards the day).

As for the word *կոր*, the author maintains the view held by Nikoghayos Adonts. Basing his analysis on historic and especially additional linguistic evidence, Petrosyan notes that the Armenian word *կոր* is a loan-word from the Pahlavi (Middle Persian-cc. 3rd century BC to 3rd century AD) language. Accordingly, the Pahlavi *bekār* (*bekār*) > *kār* > and the Armenian *կառ*/*kar*/ > *կոր*/*kor*/ are the same. Phonetic as well as semantic analyses of the word *ընթրի* (supper) reveal the connection with the Hittite word *etri* (meal, food). In addition, word formation analysis shows, that the word *ընթրիք* (supper) is composed of the preposition *ըն(դ)*, shortened form of the root *թրի-* (not *թր-*), and the suffix *-ք* (not *-իք*):